

3 KRONIKA²⁰²¹ 69

IZ ZGODOVINE ŠOŠTANJA

69
2021

KRONIKA

kronika.zzds.si/kronika

Iz zgodovine Šoštanja

Uredil Miha Preinfalk

IZDAJA ZVEZA ZGODOVINSKIH DRUŠTEV SLOVENIJE

<https://zzds.si>

Kronika 2021, letnik 69, številka 3 – Iz zgodovine Šoštanja

Odgovorni urednik/ Managing editor:

dr. Miha Preinfalk (Ljubljana)

Tehnična urednica/ Technical editor:

mag. Barbara Šterbenc Svetina (Ljubljana)

Uredniški odbor/ Editorial board:

mag. Sonja Anžič-Kemper (Pforzheim, Nemčija), dr. Aleš Gabrič (Ljubljana),
dr. Stane Granda (Ljubljana), dr. Eva Holz (Ljubljana), dr. Katarina Keber (Ljubljana),
dr. Miha Kosi (Ljubljana), dr. Harald Krahwinkler (Celovec), Irena Lačen Benedičič (Jesenice),
dr. Tomaž Lazar (Ljubljana), dr. Hrvoje Petrić (Zagreb), dr. Vlasta Stavbar (Maribor),
dr. Imre Szilágy (Budimpešta) in dr. Nadja Terčon (Piran)

Za znanstveno korektnost člankov odgovarjajo avtorji.

© Kronika

Redakcija te številke je bila zaključena:

25. oktobra 2021

Naslednja številka izide/ Next issue:

februar/ February 2022

Prevodi povzetkov/ Translations of Summaries:

Manca Gašperšič - angleščina (English)

Lektoriranje/ Language Editor:

Rok Janežič

UDK/ UDC:

Breda Pajsar

Uredništvo in uprava/ Address of the editorial board:

Zgodovinski inštitut Milka Kosa ZRC SAZU / Milko Kos Historical Institute at ZRC SAZU
Novi trg 2, SI-1000 Ljubljana

Letna naročnina/ Annual subscription:

za posameznike/ Individuals 25,00 EUR

za študente in upokojene/ Students and Pensioners 18,00 EUR

za ustanove/ Institutions 30,00 EUR

Cena te številke v prosti prodaji je/ Single issue 20,00 EUR

Izdajatelj/ Publisher:

Zveza zgodovinskih društev Slovenije

Aškerčeva cesta 2

SI-1000 Ljubljana

Transakcijski račun/ Bank Account:

Zveza zgodovinskih društev Slovenije 02010-0012083935

Sofinancirajo/ Financially supported by:

Javna agencija za raziskovalno dejavnost Republike Slovenije/ Slovenian Research Agency

ZRC SAZU, Zgodovinski inštitut Milka Kosa/ ZRC SAZU, Milko Kos Historical Institute

Izid te številke je finančno podprla tudi Občina Šoštanj

OBČINA ŠOŠTANJ

Računalniški prelom/ Typesetting:

Medit d.o.o.

Tisk/ Printed by:

Fotolito Dolenc d.o.o.

Naklada/ Print run:

500 izvodov/ copies

Revija Kronika je vključena v podatkovno bazo/ Kronika is indexed in:

Scopus; Historical Abstracts, ABC-CLIO; MLA International Bibliography; PubMed; ERIH Plus; Bibliography of the History of Art.

Na naslovni strani/ Front cover: Prapor trga Šoštanj iz leta 1791 / Banner of the market town of Šoštanj from 1791 (Universalmuseum Joanneum, inv. št. / Inv. Nr. 951)

Na zadnji strani/ Back cover: Neorenesančni okras na Kajuhovem domu (nekdanji hotel Avstrija) v Šoštanju / Neo-Renaissance decoration on the façade of the »Kajuhov dom« (former Hotel Austria) in Šoštanj (foto / Photo: Barbara Žabota)

ISSN 0023-4923 (tiskana izdaja)

ISSN 2670-6865 (spletna izdaja)

CIP - Kataložni zapis o publikaciji
Narodna in univerzitetna knjižnica, Ljubljana

94(497.4Šoštanj)(082)

IZ zgodovine Šoštanja / uredil Miha Preinfalk ; [prevodi povzetkov Manca Gašperšič - angleščina]. -
Ljubljana : Zveza zgodovinskih društev Slovenije, 2021. - (Kronika, ISSN 0023-4923 ; letn. 69, št. 3)

ISBN 978-961-6777-28-5
COBISS.SI-ID 82590467

KAZALO

Miha Preinfalk:	Šoštanj – na poti iskanja nekdanje veljave.....	407
	Šoštanj: On the path of retracing its former standing	409

Razprave

Tone Ravnikar:	Trg Šoštanj v srednjem veku	411
Boris Golec:	Šoštanj v stoletjih trške avtonomije.....	425
Boris Golec:	Trg Šoštanj po prvem ljudskem štetju leta 1754.....	473
Igor Sapač:	Gradova Žamberk in Forhtenek. Arhitekturnozgodovinski oris	493
Igor Sapač:	Grad in dvorca v Šoštanju. Arhitekturnozgodovinski oris	533
Miha Preinfalk:	Rodbina Del-Negro. Genealoška skica šoštanjskih graščakov	619
Rok Poles:	S praporom in partizano skozi luknjo pri vretenu. Prostorske in obredne značilnosti obhoda pomirja trga Šoštanj.....	639
Lilijana Urlep:	Kako je trg Šoštanj v obdobju jožefinskih cerkvenih reform skoraj dobil samostojno župnijo. Izsek iz cerkvenoupravne zgodovine trga Šoštanj	673
Aleksander Žižek:	Med hudodelci Deželjskega sodišča Šoštanj.....	687
Aleksandra Gačič:	Odšli so iz Šoštanja, a nikoli pozabili nanj – Josip, Mihael in Bogumil Vošnjak.....	703
Franc Rozman, Miha Šimac:	<i>Vse doseže, kar mu drago:</i> Johann baron Samonigg (1839–1915)	717
David Vidmar Čeru:	»Živel najmlajše mesto štajerskega zaledja!« Administrativni povzdig Šoštanja iz trga v mesto maja 1911	739
Miran Aplinc:	Šoštanj in Šaleška dolina v popisih prebivalstva od druge polovice 19. stoletja do druge svetovne vojne.....	757
Miha Šimac:	<i>Pozdravi iz Šoštanja:</i> od časopisnihotic do zaporniških aktov (1890–1918)	773
Špela Poles:	Poldrugi vagon kanditov in slaščic na mesec. O Rajšterjevi tovarni čokolade, bonbonov in slaščic v Šoštanju	785
Bogdana Marinac:	Dušan Mayer, kapitan dolge plovbe iz Šoštanja, in življenje pomorščakov v njegovem času	797
Klemen Kocjančič:	»Hitlerjansko gnezdo«: iz zgodovine Šoštanja med drugo svetovno vojno	823
Danilo Čebul:	Živeti v Šoštanju – mestu luči in visokih dimnikov	843
Bogdan Kolar:	Lokovičan Ivan Kešpret – fotograf in učitelj v Indiji	865

Milana Klemen, Urška Todosovska-Šmajdek:

Vila Mayer, vila Široko in dvorec Gutenbüchel
s parkom – konservatorski oris stavbne in
vrtnoarhitekturne dediščine875

Luka Bogovčič:

Ponovno odkrite lepote in skrivnosti Vile Mayer.
Konservatorsko-restavratorski posegi v Vili Mayer897

**Matija Zorn, Mateja Breg Valjavec,
Daniela Ribeiro:**

Preoblikovanje pokrajine zaradi pridobivanja
lignita – na primeru Šoštanja in okolice.....915

Gradivo

Domoznanska dejavnost Knjižnice Velenje
(*Andreja Ažber*)929

Po razstavah

Muzej usnjarstva na Slovenskem (MUS)
(*Miran Aplinc*)935

Vila Mayer (*Špela Poles*).....941

1.01 Izvirni znanstveni članek

UDK 94(497.4Šoštanj)"1939/1945"

Prejeto: 10. 8. 2021

Klemen Kocjančič

asist. dr., Obramboslovni raziskovalni center, Fakulteta za družbene vede UL, Kardeljeva ploščad 5, SI-1000 Ljubljana

E-pošta: klemen.kocjancic@fdv.uni-lj.si

ORCID: 0000-0001-5206-6405

»Hitlerjansko gnezdo«: iz zgodovine Šoštanja med drugo svetovno vojno

IZVLEČEK

Prispevek na podlagi pregleda okupatorjevega arhivskega gradiva in povojne literature analizira najpomembnejše dogodke, ki so se zgodili v Šoštanju in bližnji okolici (Šaleški dolini) v času druge svetovne vojne. Medtem ko je bil partizanski napad na Šoštanj leta 1941 eden od vrhuncev prvega vojnega leta, so okupatorjevi ukrepi skoraj popolnoma uničili narodnoosvobodilno gibanje v mestu in Šaleški dolini. Kljub občasnim partizanskim napadom in vdorom v mesto je Šoštanj ostal trdno pod nemškim nadzorom vse do konca vojne, ko je v neposredni bližini Šoštanja prišlo do dveh večjih kapitulacij okupatorskih enot. Z zgodovino Šoštanja je neizogibno povezana tudi usoda družine Woschnagg, lastnice tovarne usnja, ki je med drugo svetovno vojno doživela preganjanje s strani okupatorja in po vojni s strani komunističnega režima.

KLJUČNE BESEDE

Druga svetovna vojna, Waffen-SS, narodnoosvobodilno gibanje, Šoštanj, Šaleška dolina, okupacija

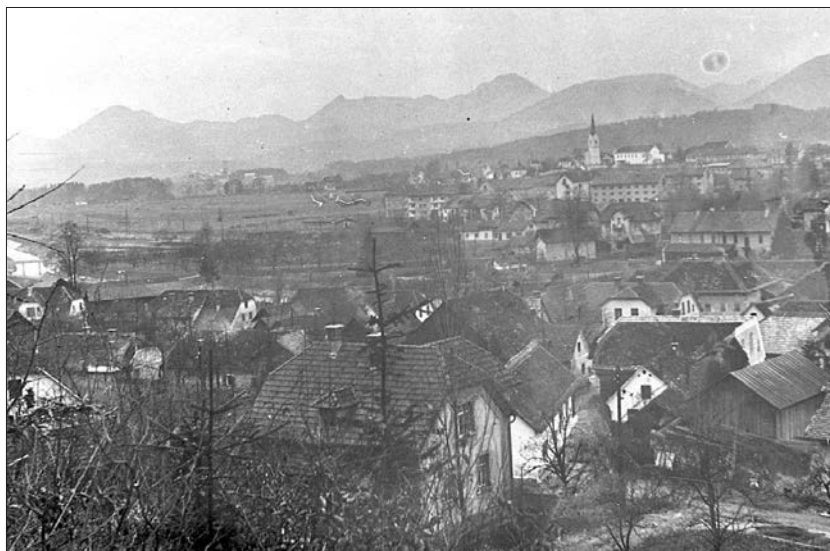
ABSTRACT

»A HITLERLAN NEST«. FROM THE HISTORY OF ŠOŠTANJ DURING THE SECOND WORLD WAR

Drawing on the occupier's archival materials and postwar literature, the contribution analyses the most important events that took place in Šoštanj and its immediate surroundings (the Šalek Valley) during the Second World War. Whereas the Partisan attack on Šoštanj in 1941 represented one of the pinnacles of the first year into the war, the occupier's measures all but completely suppressed the National Liberation Movement in the town and the Šalek Valley. Despite occasional Partisan attacks and incursions, Šoštanj remained firmly under the German control until the end of the war, when twice many occupier's units surrender in Šoštanj's immediate vicinity. The history of Šoštanj is also inextricably linked to the fate of the Woschnagg family, the owner of the local leather factory, which suffered persecution by the occupier during the war and the communist regime in the postwar period.

KEY WORDS

Second World War, Waffen-SS, National Liberation Movement, Šoštanj, Šalek Valley, occupation

Šoštanj pred drugo svetovno vojno (neznan fotograf, hrani: Muzej novejšje zgodovine Slovenije)

Uvod

Šoštanj v Šaleški dolini je bil med drugo svetovno vojno eno od prvotnih žarišč narodnoosvobodilnega gibanja, kar lahko pripišemo predvsem industrijski zgodovini mesta in sosednjega Velenja. Pred vojno je bilo v Šaleški dolini zelo aktivno komunistično gibanje, pri čemer je šaleška partijska organizacija spadala pod okrilje celjskega okrožja Komunistične partije Slovenije (KPS). Skupaj je partijska organizacija štela od 30 do 35 komunistov, njihovo delo pa je usmerjal mestni komite KPS Šoštanj. Pri tem je zanimivo, da komunisti niso bili primarno zaposleni v dveh največjih industrijskih obratih v dolini: velenjskem rudniku in šoštanjski tovarni usnja. To se kaže tudi v dejstvu, da po letu 1935 v teh dveh obratih ni bilo organizirane nobene stavke. Hkrati je bila komunistična organizacija močna med lokalno mladino, pri čemer je število pripadnikov Zveze komunistične mladine Jugoslavije (Skoj) presegalo število članov KPS.¹

Na drugi strani tudi nemška manjšina v Šaleški dolini ni bila močno prisotna. Tako tu pred vojno ni bila ustanovljena nobena samostojna krajevna skupina *Kulturbund*-a;² 36 članov je bilo neposredno vključenih v celjsko krajevno skupino. Kljub temu je bila nemška peta kolona, v obliki 23 zaupnikov

nemškega obmejnega urada v Gradcu, pred vojno prisotna na tem območju. Glavnina teh zaupnikov so bili Nemci in folksdojčerji, zaposleni kot inženirji in uradniki v šoštanjski usnjarni.³

V prispevku bo avtor na podlagi ohranjenega arhivskega gradiva, časopisja in povojne literature skušal orisati in skonstruirati najpomembnejše medvojne dogodke v Šoštanju ter vlogo tega šaleškega mesta v širšem dogajanju v času druge svetovne vojne.

Tovarna usnja

Tovarna usnja Woschnagg (poslovenjeno Vošnjak) v Šoštanju izhaja iz leta 1788 odprte strojarške delavnice, ki jo je v Šoštanju odprl Jožef Woschnagg (1721–1793). Njegovi potomci so ohranjali obrt in jo počasi širili, dokler delavnice ni prevzel Franz Woschnagg (1865–1931), ki jo je moderniziral in preoblikoval v moderni industrijski obrat z najnovejšimi stroji. Že pred prvo svetovno vojno je tovarna imela sloves »kot najkvalitetnejša usnjarna za izdelavo likanca« (usnja za konjske vprege), ki ga je ekskluzivno dobavljala tudi številnim evropskim dvorom. Po prvi svetovni vojni se je proizvodnja preusmerila v druge izdelke (čevljarstvo, galanterijsko usnje itd.) in v novonastali jugoslovanski trg ter še naprej rasla, tako da je tovarna leta 1934 postala »največje in najbolj organizirano usnjarsko podjetje na Balkanu«. Leta 1939 so v podjetju izdelali: 90.200 kosov gornjega usnja, 35.600 kosov podplatnega usnja ter 12.200 likancev (tj. kosov gladkega, močnega usnja za sedlarske in torbarske izdelke). Tik pred vojno (leta 1940) je bilo v usnjarni zaposlenih 348 delavcev. Tovarna je bila vodilna razvojna sila vsega mesta, saj so za njene potrebe med drugim speljali dotok vode iz bli-

¹ Ževart, Narodnoosvobodilna vojna, str. 83.

² *Kulturbund*, s polnim imenom *Schwäbisch-Deutscher Kulturbund* (Švabsko-nemška kulturna zveza), je bila krovna organizacija nemške manjšine v Jugoslaviji, ki je med letoma 1920 in 1941 delovala kot kulturna in politična organizacija. Po prihodu nacistov na oblast v Nemčiji leta 1933 in še posebej po *Anschlußu* Avstrije leta 1938 so nacisti pričeli *Kulturbund* uporabljati za širjenje nacistične ideologije med jugoslovanskimi Nemci, pri čemer so nekateri izmed njih obveščevalno delovali v korist Tretjega rajha. Več o *Kulturbundu* gl. Gelt, Vpliv *Kulturbunda*.

³ Prav tam.

Šoštanj v času nemške okupacije (hrani: Muzej narodne osvoboditve Maribor).

žnje reke Pake, zgradili parne turbine in pozneje še termoelektrarno, s presežkom elektrike so oskrbovali tudi bližnje hiše, za potrebe delavcev so zgradili delavsko kolonijo itd.⁴

Po zaslugi vodstva je tovarna preživela svetovno gospodarsko krizo (tudi brez odpuščanja delovne sile), ki je povzročila polom številnih drugih podjetij; tovarno je rešila sklenitev pogodbe s češkim čevljar-skim koncernom Bato, ki je potreboval zanesljivega dobavitelja visokokvalitetnega usnja. V drugi polovici tridesetih let 20. stoletja so tovarno popolnoma posodobili, tako da je postala »največji in najpomembnejši tovrstni obrat« v Kraljevini Jugoslaviji.⁵

Leta 1938 je bila tovarna usnja organizacijsko razdeljena na naslednje oddelke: ekstrakcija, kemijski laboratorij, oddelek za izdelovanje podplatov, vzdrževalni obrati, oddelek za kromiranje, oddelek za likanec, skladišče surovih kož in lužarna, strojarna vegetabil, prostovoljno gasilsko društvo, mezdna pisarna, skladišče ter uprava.⁶

Aprilska vojna

Po puču jugoslovanskih častnikov proti režimu, ki je podpisal pristop Kraljevine Jugoslavije k silam osi, je nacistična Nemčija 6. aprila 1941 napadla jugoslo-

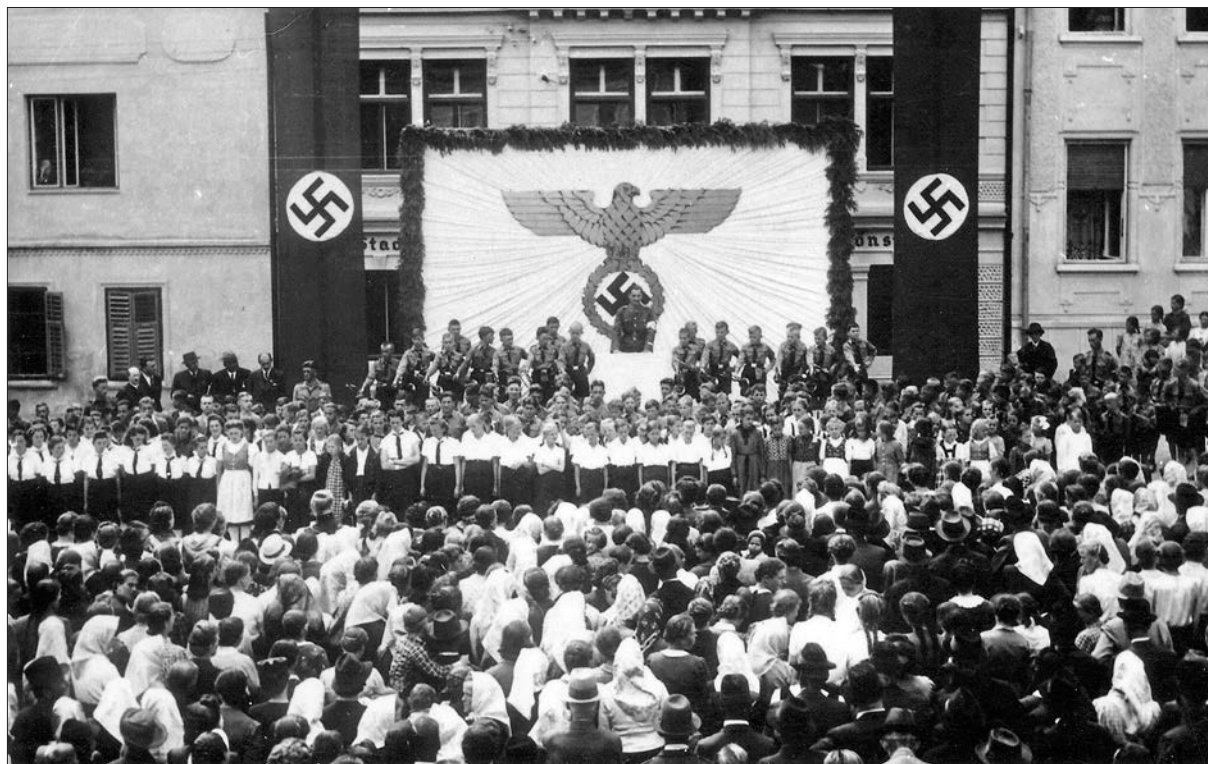
vansko kraljevino. Na ozemlju slovenske Štajerske je nemška 183. pehotna divizija iz sestave 51. korpusa napadla jugoslovanske obmejne enote severno od Mure, sledil pa je še napad nemškega 46. motoriziranega korpusa iz Madžarske proti prekmurski Lendavi. Že prvi dan so Nemci zasedli celotno Prekmurje, nato pa so pričeli napadati proti jugu, pri čemer je jugoslovanska Dravska divizija vzpostavila obrambne položaje na desnem bregu Drave pri Ptujju in na črti Ptujška Gora–Slovenska Bistrica–Slovenske Konjice–Slovenj Gradec. 7. aprila so nemške enote prečkale Dravo in Muro na več lokacijah ter do večera že prodrle do hrvaškega Čakovca. Tega dne so se jugoslovanske enote pričele umikati proti jugu, tako da so Nemci naslednji dan zasedli še Maribor in Ptuj. Hitrost razpada jugoslovanske obrambe je nemškemu poveljstvu omogočila, da je razdelilo sile v Sloveniji, in sicer se je 46. motorizirani korpus preusmeril proti Zagrebu in Beogradu, medtem ko je 51. korpus napadal iz smeri Ptujja proti jugu, 49. korpus pa proti Celju. 10. aprila so Nemci pri gradu Borl prečkali Dravo, zaradi česar je poveljstvo jugoslovanske 1. armadne skupine ukazalo umik na desni breg Kolpe, torej s slovenskega ozemlja. Do večera istega dne je Nemcem tako uspelo zasedeti črto Šoštanj–Vitanje–Slovenska Bistrica–Ptujška Gora–mostišče pri Ormožu. Ponoči se je pričelo množično dezertiranje, s čimer je prenehala kakršnakoli organizirana obramba na slovenskem ozemlju.⁷

⁴ Aplinc, Razvoj usnjarstva, str. 132 sl.; Lorenčič in Prinčič, Slovenska industrija, str. 366–367.

⁵ Aplinc, Vošnjaki, str. 6.

⁶ Prav tam, str. 139.

⁷ Klanjšček, Narodnoosvobodilna vojna, str. 37–42.

Prireditev Štajerske domovinske zveze v Šoštanju 31. maja 1942 (hrani: Muzej narodne osvoboditve Maribor).

V Šaleško dolino so Nemci prodrli istočasno z dvema kolonama: prva je uporabila cesto Slovenj Gradec–Velenje, druga pa cesto Črna–Šoštanj. Ob izbruhu aprilske vojne se je v Šoštanju oblikovala skupina okoli štirinajstih komunistov in članov Skoja, ki se je odločila pridružiti bojem. V Preboldu so zaplenili dvanajst francoskih pušk s pripadajočim strelivom, a ko so prišli na Planino, so se srečali z drugimi komunističnimi aktivisti, ki so se umaknili pred prodirajočo nemško armado. Tam so sklenili, da je nadaljnji odpor brezupen, zato so zakopali puške in se vrnili v dolino z namenom pričeti podtalno delovanje proti okupatorju.⁸

Vzpostavitev okupacijskega režima

Nemške vojaške enote so neposredno po okupaciji slovenskega ozemlja (natančneje, Gorenjske, Koroške, Štajerske in dela Prekmurja) vzpostavile vojaško upravo, ki je bila pod nadzorom SA-Gruppenführerja Arthurja Nibbeja (1900–1954), poveljnika SA-Gruppe Südmark. A vojaška uprava je bila kratkotrajna, saj jo je že 14. aprila 1941 nadomestila civilna uprava. Uvedbo civilne uprave je omogočil ukaz Adolfa Hitlerja o razkosaanju Jugoslavije z dne 12. aprila 1941, kar je bilo potrjeno z dunajskima konferencama 18. in 19. aprila.⁹

Zasedeno ozemlje slovenske Štajerske in dela Prekmurja (štiri vasi z večinskim nemškim prebivalstvom) je bilo oblikovano v Spodnjo Štajersko (*Untersteiermark*), ki je tako zajemala vseh štirinajst štajerskih okrajev in samostojnih mest ter dele okrajev Dravograd, Kamnik, Litija in Krško. Dotedanji štajerski pokrajinski vodja NSDAP in državni namestnik v Gradcu Siegfried Uiberreither (1908–1984) je bil 14. aprila 1941 formalno imenovan za šefa civilne uprave na Spodnjem Štajerskem, pri čemer se je že od 27. marca ukvarjal s pripravami za prevzem nadzora nad spodnještajerskim ozemljem (izbor funkcionarjev, priprava najpomembnejših zasedbenih ukrepov itd.). Uiberreither je bil edini zakonodajalec na svojem območju ter neposredno podrejen Hitlerju, s čimer je imel velika pooblastila in moč. Sprva so Nemci politično-upravno razmejitev zasedenega ozemlja večinoma obdržali, 1. julija 1941 pa so izvedli korenito spremembo. Dotedanji okraji so bili ukinjeni, namesto njih pa so celotno Spodnjo Štajersko razdelili na pet podeželskih okrožij (*Landkreis*), eno mestno okrožje (*Stadtkreis*) in okrajno glavarstvo Ljutomer (slednje je bilo pridruženo podeželskemu okrožju Radgona, del avstrijske Štajerske); okrožja so vodili politični komisarji.¹⁰

Šoštanj, ki je spadal v predvojni slovenjgraški okraj, je bil preimenovan v *Schönstein* in skupaj z dru-

⁸ Ževart, Pregled narodnoosvobodilne borbe, str. 171.

⁹ Žnidarič, Okupacijska uprava, str. 23–24.

¹⁰ Prav tam, str. 25–31.

gimi občinami iz Šaleške doline postal del celjskega (podeželskega) okrožja. 15. avgusta 1941 je bilo izvedeno še zadnje politično-upravno preoblikovanje, saj so bile vse občine v Šaleški dolini združene v dve novi: Šoštanj in Velenje. Taka razdelitev ozemlja je ostala do konca vojne.¹¹

10. maja 1941 je Uiberreither ustanovil Štajersko domovinsko zvezo (*Steirischer Heimatbund*; ŠDZ), ki je bila označena kot »velika organizacija, v kateri bodo združeni vsi Spodnještajerci in sonarodnjaki, ki na spodnještajerskem ozemlju poklicno delajo. Član more postati le, kdor se odkritosrčno prizna k Führerju in Reichu.« ŠDZ je imela vlogo spodnještajerske podružnice nemške nacistične stranke NSDAP, ki na zasedenem slovenskem ozemlju ni bila oblikovana, in je bila tako edina dovoljena politična organizacija.¹²

ŠDZ je bila zadolžena tudi za podeljevanje državljanstva prebivalstvu na zasedenem območju Spodnje Štajerske. Maja 1941 so tako izvedli množični vpis prebivalstva v ŠDZ, pri čemer se je vanjo vpisalo kar 95 % vsega prebivalstva. Istočasno z vpisovanjem so iz Spodnje Štajerske pričeli zapirati in izseljevati najvidnejše nasprotnike nacističnega režima. Po končanem vpisu so pričele z delovanjem posebne »leteče sprejemne komisije«, ki so pregledovale politično zanesljivost¹³ in rasno ustreznost¹⁴ prebivalstva. Pregledane so še natančneje razdelili na različne rase, in sicer: nordijsko, falko, dinarsko, zahodno, vzhodno, vzhodnobaltsko in druge. Na podlagi rezultatov so nato članstvo razdelili na dve skupini – dokončno in začasno, kar je vplivalo tudi na (ne)podelitev državljanstva. Nemci, ki so živeli na Spodnjem Štajerskem, so predhodno imeli oziroma pridobili polno nemško državljanstvo, folksdojčerji in drugi primerni prebivalci nemško državljanstvo na preklic, ki bi bilo v polno nemško državljanstvo spremenjeno po desetih letih, medtem ko je nekaj deset tisoč neprimernih Spodnještajercev postalo »zaščitencev nemškega rajha«. Med avgustom 1942 in junijem 1943 so Nemci izvedli šest večjih izseljevalnih akcij, s katerimi so izselili zaščitence, rasno neprimerne osebe, sorodnike talcev in partizanov itd.¹⁵ Za Šoštanj so ohranjeni podatki, da nihče ni pripadal 1. rasni skupini, 14 % je spadalo v drugo, 78 % v tretjo in 8 % v četrto rasno skupino. Glede na pripadnost posameznim rasam pa so prebivalce Šoštanja opredelili kot pripadnike nordijske (22 %), falkske (7 %), dinarske (24 %), zahodne

(5 %), vzhodne (10 %), vzhodnobaltske (29 %) in druge (3 %).¹⁶

Pod okriljem ŠDZ je bila ustanovljena tudi paravojaška organizacija *Wehrmannschaft*, in sicer na podlagi ukaza štabnega šefa *SA-Gruppe Südmark, SA-Brigadeführer*ja Lorenza Ohrta (1897–?) z dne 25. junija 1941.¹⁷ V Šoštanju je bil tako med drugim sedež 1. Sturma (tj. čete), dela motorizirane Standarte (*Motorstandarte*; tj. motoriziranega polka).¹⁸

V Šoštanju, kjer je bil pred vojno sedež okrajnega sodišča, je nemška civilna uprava v začetku julija 1941 dotedanja sodišča zamenjala s pooblaščenca za izvajanje pravovarstvenih ukrepov, ki so bili pristojni za civilnopravne zadeve (z določenimi izjemami); novoimenovani pooblaščenec je bil Johann Krainz. Tako stanje je trajalo do aprila 1943, ko so ponovno uvedli sodišča, in sicer je bilo v Šoštanju obnovljeno sodišče s podružnico v Gornjem Gradu.¹⁹

Izgoni prebivalstva so prizadeli tudi lokalno duhovščino, tako da je v Šoštanju med drugo svetovno vojno deloval koroški duhovnik Franz Treiberg, ki je bil sem poslan iz sekavske škofije iz avstrijskega Gradca.²⁰

Že pred vojno je tovarna usnja četrtno proizvodnje prodala jugoslovanskim oboroženim silam, a tudi po okupaciji se je nadaljevala proizvodnja za vojaške potrebe. Podjetje je pridobilo status podjetja, pomembnega za obrambno industrijo (*Wehrwirtschaftsbetrieb*), in je spadalo pod pristojnost Deželno-gospodarskega urada Salzburg za 18. obrambno-gospodarsko okrožje (*Landeswirtschaftsamt Salzburg für den Wehrwirtschaftsbezirk XVIII*). Civilna uprava je kljub temu zahtevala krčenje števila zaposlenih (septembra 1941 je bilo v tovarni zaposlenih še 213 oseb) ter obsega proizvodnje (za 30 %). V sklopu podjetja so organizirali še stalno protiletalsko obrambo, obratno zaščito in gasilsko enoto (s 40 gasilci). 60 odstotkov preostale proizvodnje je bilo namenjenih nemškim oboroženim silam, preostalih 40 odstotkov pa so prodali civilnemu trgu.²¹

Pridobivanje vojaškega kadra

Z okupacijo slovenskega ozemlja so Nemci dobili tudi priložnost rekrutacije lokalnega prebivalstva za vojaške potrebe Tretjega rajha. Ker redne oborožene sile (*Wehrmacht*) še niso smele izvajati nabora med prebivalstvom, ki je bilo brez nemškega državljanstva, se je ponudila priložnost za Waffen-SS, paravojaško organizacijo NSDAP. Waffen-SS je bila namreč zakonsko omejena pri pridobivanju prostovoljcev na območju Nemčije in Avstrije, a je bila neomejena

¹¹ Ževart, *Narodnoosvobodilna vojna*, str. 88.

¹² Ferenc, *Politične in državljanske kategorije*, str. 70–71.

¹³ Kategorije politične zanesljivosti so bile: A – vodilno nemški (*führend deutschfreundlich*), B – nemški (*deutsch*), C – ravnodušen (*indifferent*), D – Nemcem sovražen (*deutschfeindlich*) in E – Nemcem vodilno sovražen (*führend deutschfeindlich*).

¹⁴ Rasne ocene so bile: I – prav dobro (*sehr gut*), II – dobro (*gut*), III – povprečno (*Durchschnitt*) in IV – rasno neustrezno (*rassisch ungeeignet*).

¹⁵ Prav tam, str. 72–112.

¹⁶ Ferenc, *Quellen*, str. 257, 260.

¹⁷ Zorko, *Wehrmannschaft*, str. 21.

¹⁸ Prav tam, str. 27–28.

¹⁹ Ferenc, *Sodstvo*, str. 78, 87.

²⁰ Ferenc, *Nemška okupacija Celja*, str. 158.

²¹ Aplinc, *Vošnjaki*, str. 169–170, 197.

pri rekrutiranju iz tujine, vključno z novozasedenimi ozemlji.²²

Neposredno po okupaciji Maribora so po mestu razobesili plakate, ki so oglaševali »prostovoljni nabor za enote SS«, v katere so lahko pristopili vsi zdravi moški, stari od 17 do 30 let. 12. aprila 1941 so v časopisu *Marburger Zeitung* objavili prvi oglas za vstop v Waffen-SS. Pozneje so tudi v drugih krajih Spodnje Štajerske (kot tudi Gorenjske in Koroške) razobesili rekrutne plakate. Tokrat so razširili starostno omejitev (med 16 in pol ter 45. letom), pri čemer bi vojaška dolžnost nabornikov trajala najmanj 12 let oziroma do konca vojne. Spodnještajersko območje je pokrivala *Ergänzungsamt der Waffen-SS* s sedežem v Salzburgu, medtem ko je gorenjsko in koroško pokrivala novoustanovljena podružnica na Bledu.²³

V začetku maja 1941 so vse orožniške postaje v celjskem okrožju, kamor je sodila tudi šoštanjska, prejele rekrutne plakate za Waffen-SS z navodilom, naj jih razobesijo po svojem operativnem območju in vodijo seznam pridobljenih prosilcev (z imenom, krajem bivanja, datumom rojstva, zakonskim stanom, državljanstvom/narodnostjo in poklicem). Vsaka orožniška postaja je morala vzdrževati in hraniti dotični seznam ter ga periodično pošiljati nadrejenim ustanovam. Pri tem so poudarili, da lahko trenutno zabeležijo le folksdojčerske prosilce (*nur volksdeutsche Bewerber erfasst werden*).²⁴

Naborna komisija, ki je iskala prostovoljce za Waffen-SS, je Šoštanj prvič obiskala 8. maja 1941. V predhodnem mesecu so v časopisju objavili pozive k prostovoljnemu vstopu v različne rodove in službe Waffen-SS: v pehoto, konjenico, artilerijo, tankovske enote, tankovske lovce, inženirce, motoriste, protiletalsko zaščito, gorske enote, enote za zvezo in sanitetne enote.²⁵ Do sedaj so bili identificirani štirje šoštanjski meščani, ki so se po okupaciji pridružili Waffen-SS. Tako je mesar Hubert Lichtenegger 22. maja 1941 prostovoljno vstopil v Waffen-SS, a je že 22. novembra istega leta padel na vzhodni fronti.²⁶ Istega dne je v Waffen-SS vstopil tudi uradnik Hermann Orel, ki je prav tako padel na vzhodni fronti, in sicer 11. junija 1942.²⁷

Pristop k nemški Državni delovni službi (*Reichsarbeitsdienst*, RAD), nemškim oboroženim silam oziroma Waffen-SS ter najmanj polletno služenje so bili pogoj za pridobitev polnega nemškega državljanstva.²⁸ Prvi poziv za prostovoljni vstop v Wehrmacht je bil v *Marburger Zeitungu* objavljen šele 23. januarja 1942.²⁹

Pozneje so morale orožniške postaje in delovni uradi okrepiti nabiranje prostovoljcev za Waffen-SS, a zaradi slabega odziva (tudi posledice razkritih primerov zavajanja; na primer, prebivalci so se prostovoljno javili k lokalnim paravojaškim organizacijam, a so jih dodelili k Waffen-SS) je bilo teh vse manj, nakar je leta 1943 njihovo rekrutiranje povsem zamrlo. V začetku decembra 1943 je nemško vrhovno poveljstvo prepovedalo javno razobešanje rekrutnih plakatov.³⁰

Nemci so načrtovali, da bodo v nekaj mesecih po zasedbi slovenskega ozemlja to formalno priključili Tretjemu rajhu, a je narodnoosvobodilno gibanje to preprečilo. Prvotni načrti za uvedbo splošne vojaške obveznosti za moške letnike 1900–1924 jeseni 1941 so tako propadli. Posledično je Uiberreither šele 24. marca 1942 izdal uredbo o uvedbi splošne vojaške obveznosti in državne delovne službe ter o posebni delovni obveznosti zaščitencev na Spodnjem Štajerskem. Slovensko ozemlje je bilo takrat že vključeno v 18. vojaško okrožje (*Wehrkreis XVIII*) s sedežem v Salzburgu, ki je imelo na Spodnjem Štajerskem dve vojaški okrajni poveljstvi. Šoštanj je spadal pod celjsko vojaško okrajno poveljstvo, ki je imelo prijavne urade v Celju, Brežicah in Trbovljah. Taka organizacija je obstajala do konca januarja 1945, ko je bilo celjsko poveljstvo ukinjeno in vključeno v mariborsko poveljstvo.³¹

Uiberreither je 26. marca 1942 izdal še objavo o popisu za vojaško službo ter RAD, ki je zadevala moške in ženske (letnika 1923 in 1924). 21. maja je sledila objava o naborih za vojaško službo in RAD za dotična letnika, nato pa so pričeli k naboru klicati še druge letnike. Pri naboru so sprva sodelovali krajevni voditelji ŠDZ, ki so morali popisati vojaške obveznike in osebno izvajati propagando za nabor med obvezniki. V Šoštanju je nabor letnikov 1923 in 1924 potekal med 17. majem in 18. junijem. Istotčasno so potekali popisi letnikov 1921 in 1922. Prvi vpoklic vojaških obveznikov iz celjskega okrožja je bil tako opravljen 23. julija 1942, pri čemer so se pozivu od 770 obveznikov odzvali vsi razen treh.

²² Kocjančič, *Red mrtvaške glave*, str. 47–50.

²³ Prav tam, str. 255–256.

²⁴ SI AS 2173, t. e. 8, navodilo vsem orožniškim postajam okraja Celje z dne 9. maja 1941.

²⁵ *Marburger Zeitung*, 9. 4. 1942, str. 5, »Freiwilligen für die Waffen-SS«; *Marburger Zeitung*, 18./19. 4. 1942, str. 6, »Einstellung in die Waffen-SS«; *Marburger Zeitung*, 18./19. 4. 1942, str. 11, »Annahmeuntersuchung für die Waffen-SS«.

²⁶ AMNOM, ZVŠDZ, š. 12/1, zvezek An der Front-Gefallen, nedatirano; AMNOM, ZVŠDZ, š. 12/1, Zeitesgesch. Dokumente, 24. 11. 1941; AMNOM, ZVŠDZ, š. 12/1, Zeitesgesch. Dokumente, 23. 12. 1941; INZ, baza Smrtne žrtve, Hubert Lichtenegger; *Marburger Zeitung*, 16. 12. 1941, str. 8, osmrtnica; *Totengedenkbuch*, str. 35.

²⁷ AMNOM, ZVŠDZ, š. 12/1, zvezek An der Front-Gefallen, nedatirano; AMNOM, ZVŠDZ, š. 12/1, Zeitesgesch. Dokumente, 24. 11. 1941; AMNOM, ZVŠDZ, š. 12/1, Zeites-

gesch. Dokumente, 23. 12. 1941; INZ, baza Smrtne žrtve, Herman Orel; *Marburger Zeitung*, 10. 7. 1942, str. 7, osmrtnica; *Totengedenkbuch*, str. 35.

²⁸ Ferenc, Politične in državljanske kategorije, str. 95.

²⁹ *Marburger Zeitung*, 23. 1. 1942, str. 6, »Einstellung von Freiwilligen in die Wehrmacht«.

³⁰ Kocjančič, *Red mrtvaške glave*, str. 260–261.

³¹ Jerman, Prisilna mobilizacija, str. 35–36; Ževart, Nemška mobilizacija, str. 159.

Šoštanjška mestna hiša (arhiv avtorja).

Vila Woschnaggov v Šoštanju (arhiv avtorja).

Iz Šoštanja je v nemške oborožene sile takrat odšlo 30 obveznikov. Medtem ko so bili Nemci leta 1942 zelo zadovoljni z odzivom na nabore, je pozneje navdušenje oziroma pripravljenost Spodnještajercem za služenje v nemških oboroženih silah upadla. Tako so maja 1943 Šoštanjčani pričeli zavračati podpise popisnih listin, pri čemer so trdili, da bi podpis pomenil prostovoljni vstop v nemške oborožene sile, ki v skladu z mednarodno zakonodajo sploh ne bi smele mobilizirati prebivalstva okupirane dežele. Vse slabši odziv (kot tudi vse močnejša partizanska mobilizacija) je med drugim povzročil, da je novembra 1944 šoštanjski župan ukazal začasno aretacijo vseh pripadnikov letnikov 1908 do 1910, ki bi morali na nabor. V odzivu na njegov dopis je šoštanjska orožniška postaja odgovorila, da so partizani predhodno že mobilizirali večino vojaških obveznikov iz dotičnih letnikov.³²

Prebivalci Šaleške doline, ki so pristali v nemški uniformi, so leta 1943 prav tako pričeli dezertirati. Prva (znana) zabeležena dezertacija je iz 6. februarja 1943, ko je občan iz Pesja pri Velenju na vzhodni fronti prebegnil na sovjetsko stran. 17. aprila t. l. se je zgodila tudi prva dezertacija in pristop k slovenskemu narodnoosvobodilnemu gibanju: tako je en Šalečan pobegnil iz vojašnice v tirolskem mestu Schwaz in dosegel Šaleško dolino. Zaradi upada števila mobilizirancev in povečanja dezerterstev so Nemci sprva prepovedali prihod vojaškim dopustnikom v domače kraje (razen v Mariboru in Ptuj), a z marcem 1944 so pričeli izvajati aretacije svojcev pobeglih vojaških obveznikov, vojakov in dopustnikov.³³

Začetek odpora

Po aprilski vojni so Nemci v Šoštanju pustili le šibko vojaško silo, in sicer oslabiljeno četo 1. pionirskega zapornega bataljona, ki je imel štab na Ptuj.³⁴ Kmalu se je tudi ta četa umaknila iz Šoštanja, tako da so tam ostali le lokalna orožniška postaja z dodeljenimi vermani (en vod), obratna straža v tovarni usnja ter oboroženi funkcionarji in sodelavci okupatorske uprave.³⁵

Manjše število okupacijskih sil je lokalnemu prebivalstvu omogočilo, da je pričelo z odporiškim delovanjem, na začetku sicer s simbolnimi dejanji. Tako je celjsko orožniško okrožje, pod katero je spadal tudi Šoštanj, 7. julija 1941 poročalo, da so preteklo noč tako v Šoštanju kot v Velenju »dozdevni komunistični elementi z rdečo barvo opremili kašipote, krajevne napisne table itd. z napisi kakor 'Živela Rusija', 'Živel Stalin' in podobno«. Medtem ko velenjski orožniki niso bili uspešni, je šoštanjskim orožnikom »v dogovoru z

voditeljem Heimatbunda« še isti večer uspelo aretirati štiri osumljence.³⁶

Nemška varnostna služba iz Celja je naslednji dan objavila daljše poročilo o tem, da so v nedeljo, 7. julija, »mnogi moški prebivalci iz celjskega okrožja nosili v gumbnicah rdeče nagelje [sic!]«. Dalje so ugotovili, da »mazaška« akcija ni zajela le Šoštanja in Velenja, ampak so se napisi pojavili tudi v okolici Žalca, Vranskega, Braslovč in Vojnika. Poleg že omenjenih krilatic so pisali tudi »Dol s Hitlerjem!« in »Živela svobodna Slovenija!« ter narisali »mного znamenj srpa in kladiva«, pri čemer so uporabili »vodne barve, katran, oljne in žlahtne barve«. Lokalni cestarji so veliko večino napisov odstranili že naslednji dan (7. julija), ko so Nemci v vseh krajih »izvedli splošno aretacijo najbolj znanih komunistov«; aretacije okoli 90 ljudi so izvedli pripadniki državne tajne policije (Gestapa), zaščitne policije in orožništva.³⁷ To je hudo prizadelo NOG v Šaleški dolini, pri čemer se je izkazalo, da imata nemška policija in varnostna služba na voljo natančne podatke o komunističnih aktivistih in podpornikih.³⁸

26. decembra 1942 je Šoštanj obiskal celjski deželni svetnik Anton Dorfmeister (1912–1945) ter se glede razmer posvetoval z župani, funkcionarji ŠDZ in poveljniki orožniških postaj. Na podlagi teh posvetovanj je poveljniku redarstvene policije s sedežem v Mariboru predlagal, naj zmanjša policijsko prisotnost v Šoštanju. Do takrat je bila v Šoštanju policijska četa, Dorfmeister pa je predlagal premestitev enega voda v Velenje in drugega v Dobrno, s čimer bi zmanjšali odzivni čas na partizanske napade na ta dva kraja. En policijski vod so dejansko premestili v Dobrno, medtem ko Velenja niso okrepili.³⁹

Partizanski napad

Šibke nemške sile v Šoštanju so partizane spodbudile k organiziranju večjega napada na mesto. 5. oktobra 1941 so se tri samostojne partizanske čete (Pohorska, Savinjska in Revirska) združile v Štajerski partizanski bataljon, ki je štel okoli 50 pripadnikov. Na Grmadi, kjer se je bataljon pričel oblikovati, so hkrati pričeli snovati načrt za napad na Šoštanj.⁴⁰

V noči s 6. na 7. oktober so se partizani, razdeljeni v sedem skupin, pričeli premikati na izhodiščne položaje: tri skupine so morale postaviti zasede na treh cestah in tako onemogočiti prihod nemških okrepitev (na cestah Šoštanj–Smartno ob Paki, Šoštanj–Velenje in v samem Šoštanju pri stanovanjskih hišah zaposlenih v usnjarni). Preostale štiri skupine so imele nalogo vdreti v mesto, nevtralizirati orožniško postajo, zažgati žago in tamkajšnje skladišče lesa,

³² Ževart, Nemška mobilizacija, str. 159–169.

³³ Prav tam, str. 170–173.

³⁴ Klanjšček, Narodnoosvobodilna vojna, str. 97.

³⁵ Ževart, Pregled narodnoosvobodilne borbe, str. 174.

³⁶ Ferenc, Okupatorjevi dokumenti, str. 285.

³⁷ Prav tam, str. 286–287.

³⁸ Ževart, Narodnoosvobodilna vojna, str. 87.

³⁹ Teropšič, Štajerska v plamenih, str. 571.

⁴⁰ Klanjšček, Narodnoosvobodilna vojna, str. 139–140.

Partizanski napad na Šoštanj leta 1941 obeležuje spomenik ob današnji Kajuhovi cesti (arhiv avtorja).

rekvirirati blago v trgovinah ter napasti okupatorjeve urade in sodelavce.⁴¹

Napad se je pričel 7. oktobra ob 23. uri, ko je zaseda na cesti Šoštanj–Velenje pri Penku z eksplozijo porušila cestni most čez Pako, kar je bil tudi signal štirim bojnim skupinam za napad. Partizanom je tako uspelo zasesti občino in sedež Štajerske domovinske zveze, pri čemer so uničili njuno notranjost ter arhiv. Zažgali so žago in skladišče lesa ter izropali nekatere trgovine. Nemški orožniki in vermani niso mogli izvesti izpada iz orožniške postaje, saj so partizani uspešno nadzirali izhode; kljub temu je vermanska enota utrpela enega padlega in tri ranjene. Po več urah so se partizani organizirano umaknili iz Šoštanja in se odpravili proti Belim Vodam ter od tam na Dobrovlje.⁴² To je bil prvi uspešen partizanski napad na nemško zasedeno mesto na zasedenem slovenskem ozemlju ter »ena od najpomembnejših akcij štajerskih partizanov v prvem letu narodnoosvobodilnega boja«.⁴³

Napad na Šoštanj pa je razkril tudi slabo organizacijo in sodelovanje med različnimi okupacijskimi

organi. Tako je bil verman Stanko Štraus v noči napada dodeljen orožniški postaji za izvajanje patroljne službe po mestu, a ga je partizanski napad presenetil, tako da je bil na poti na orožniško postajo hudo ranjen. Orožniki, kot že rečeno, niso zapustili postaje in so Štrausa pustili, da je (pozneje) podlegel ranam. To pa je povzročilo birokratsko prerekanje med orožništvom in Wehrmannschaftom, kdo je odgovoren za plačilo pogrebnih stroškov. To je privedlo do tega, da je 26. novembra poveljnik obeh celjskih Standart, *SA-Standartenführer* Wolf, prepovedal »s takojšnjo veljavo do nadaljnjega vsako stražno ali patroljno službo vermanov« ter ukazal, da je treba »brez izjeme [...] tudi ustaviti službo, ki je bila uvedena za pomoč orožništvu«. A to bojkotiranje orožništva s strani celjskega Wehrmannschaftha je bilo preklicano že 30. novembra, ko so na Wolfa pritiskali nadrejeni.⁴⁴ Tudi sosednji oporišči v Velenju in Šmartnem ob Paki nista poslali nobenih okrepitev v pomoč šoštanjski garniziji. A napad je hkrati pomenil zamrtje NOG v Šoštanju, saj se je partizanski Štajerski bataljon umaknil iz Šaleške doline (sprva v Savinjsko dolino),

⁴¹ Prav tam, str. 140.

⁴² Prav tam, str. 140–141.

⁴³ Teropšič, *Štajerska v plamenih*, str. 58.

⁴⁴ Ferenc, Wehrmannschaft, str. 88–89.

na terenu pa sta ostala le dva aktivista.⁴⁵ Zaradi partizanskega vpada v Šoštanj je Uiberreither 10. oktobra dal ustreliti deset talcev.⁴⁶

Novembra in decembra 1941 je bilo celotno NOG na Spodnjem Štajerskem prizadeto s sovražnikovim vdorom v odporniško gibanje, kar je privedlo do številnih aretacij v Šaleški dolini; med drugim je bil 27. decembra ustreljen šoštanjski čevljar Ivan Pirečnik.⁴⁷ Njegovo ženo Pavlo, sina Ivana in hčerko Marijo so avgusta 1942 odpeljali v celjski zbirni center. Marijo je k sebi vzela prijateljska nemška družina z Dunaja, kjer je preživela preostanek vojne, medtem ko je bila Pavla poslana v Auschwitz. Ivan (1941–1995) je bil sprva premeščen v Gradec in nato v nemški Mainburg, kjer je bil posvojen v okviru organizacije *Lebensborn* in preimenovan v Dieterja Sirscha. Po vojni sta Pavla in Marija Ivana iskali prek Rdečega križa in ta se je po dolgotrajni pravni poti oktobra 1952 res vrnil v Slovenijo. Ivan Pirečnik je tako postal najbolj znan »ukradeni otrok«, o katerem so posneli tudi angleški igrani film *The divided heart* (1954).⁴⁸

Januarja 1942 so se nadaljevale aretacije aktivistov in podpornikov NOG v Šoštanju in Šaleški dolini; tako je šoštanjska orožniška postaja poročala, da so 16. januarja aretirali štiri in 22. januarja sedem komunistov.⁴⁹

Drugi vojni dogodki

V prvi polovici leta 1942 je bil v Šoštanju nastanjen vod rezervne policijske čete »Wien« (nekateri viri govorijo, da je bila v Šoštanju celotna četa).⁵⁰ Sredi junija 1942 so partizani v okolici Šoštanja izvedli izročanje pozivnic za vstop v partizane, ki jih je dobilo 150 oseb.⁵¹ V samem mestu Šoštanj so bili partizani s pridobivanjem novih kadrov manj uspešni, saj je že aprila 1942 štab Štajerske operativne cone Glavnemu štabu narodnoosvobodilne vojske poročal, da je Šoštanj »hitlerjansko gnezdo«.⁵²

Šoštanjski vermani so sodelovali tudi v bojih proti partizanom v ožji in širši okolici. Tako je 23. oktobra 1943 14. alarmna četa Celje-zahod s sedežem v Braslovčah poslala patroljo, ki je iskala partizane na območju Gomilsko–Braslovče. A partizani so se izmaknili vermanski patrolji in uspešno napadli tovarnjak. V napadu je umrlo šest vermanov (pet iz Šo-

štanja), sedem je bilo ranjenih.⁵³ Vermani, ki so živeli v Šoštanju, niso bili del le 3. alarmne čete, ampak tudi 2. alarmne čete; obe četi sta bili del vermanskega bataljona Zahod (*Wehrmannschafsbataillon West*).⁵⁴

Novembra 1943 so Nemci vermansko posadko v Šoštanju okrepili z dodatno četo.⁵⁵ Konec istega meseca je v Šoštanj prispel še štab III. bataljona 14. SS-policijskega polka; ena četa je ostala v Šoštanju, druga pa je bila nameščena v Velenju.⁵⁶

Januarja in februarja 1944, ko se je partizanska 14. divizija poskušala prebiti na Spodnjo Štajersko, je bil Šoštanj eden od zapornih položajev, s katerimi so Nemci obkolili partizansko divizijo in ji tako preprečili prodor.⁵⁷ Kljub temu je Bračičevi brigadi uspelo 26. aprila zvečer napasti Šoštanj, pri čemer se je nemška garnizija umaknila v utrjene postojanke. Partizani jih zaradi pomanjkanja težke oborožitve niso mogli uničiti, so pa zato izropali zasebne in poslovne prostore, niso pa mogli prodreti v usnjarno. Med napadom so zaplenili večjo količino sanitetnega materiala in tobaka, pet pušk, štiri pištole ter štirideset bomb. Hkrati so požgali stavbo sodišča in osnovno šolo, delno tudi orožniško postojanko.⁵⁸

Medtem je partizanska 4. operativna cona ostala aktivna z nenehnim nadlegovanjem sovražnikovih enot in posameznikov (tako v naseljih kot na komunikacijskih povezavah) ter mobilizacijo lokalnega prebivalstva, kar je bilo uničujoče za nemško moralo. V okolici Šoštanja je tako maja 1944 delovala 1. brigada 14. divizije ter deloma tudi Kamniško-zasavski odred. Neki vojak iz Šoštanja je v prvi polovici leta 1944 zapisal: »V teh hribih [okoli Šoštanja, op. a.] ni nobenega človeka, temveč samo banditi. Pošto in oskrbo dobivamo samo z letali.« Tudi drugi Nemec je poročal podobno: »Kot so pripovedovali stari kameradi, ki so že od začetka v tem bataljonu, je Rusija igrača spričo tega. Upajmo, da bo kmalu konec vojne, da bomo lahko mogli to hudičovo območje zapustiti.«⁵⁹

Maja 1944 so bile v Šoštanju naslednje okupatorske enote: štab II. bataljona vermanskega polka »Spodnja Štajerska«, en vod I. alarmne čete Ptuj-jug, II. alarmna četa Ptuj-jug, I. alarmna četa Ptuj-sever ter orožniška postojanka. V istem mesecu so v Šaleško dolino namestili še 611. bataljon deželnih strelcev, ki je bil primarno namenjen zavarovanju železniške proge.⁶⁰

Partizani so uspešno delovali v okolici Šoštanja in tako nadaljevali nadlegovanje okupatorskih sil. Primer takega ravnanja se je zgodil v noči s 25. na 26. oktober 1944, ko je partizanski minerski vod 14.

⁴⁵ Ževart, Pregled narodnoosvobodilne borbe, str. 176.

⁴⁶ Mikuž, Pregled zgodovine I, str. 193.

⁴⁷ Ževart, Pregled narodnoosvobodilne borbe, str. 177–178.

⁴⁸ Šaleški biografski leksikon, Pirečnik, Ivan (tudi Dieter Sirsch) (<http://www.saleški.biografski.leksikon.si/index.php?action=view&tag=948> (12. 8. 2021)). O ukradenih otrocih gl. Terčak, *Ukradeni otroci*. O Lebensbornu gl. Bryant, *Himmlers Kinder*.

⁴⁹ Prav tam, str. 179.

⁵⁰ Klanjšček, *Narodnoosvobodilna vojna*, str. 248; Ževart, *Narodnoosvobodilna vojna*, str. 180.

⁵¹ Mikuž, *Pregled zgodovine II*, str. 196.

⁵² Prav tam, str. 206.

⁵³ Ferenc, *Zbornik dokumentov VI-8*, dok. št. 158, str. 391–393.

⁵⁴ Prav tam, dok. št. 182, str. 439–441.

⁵⁵ Mikuž, *Pregled zgodovine III*, str. 203.

⁵⁶ Ževart, Pregled narodnoosvobodilne borbe, str. 195–196.

⁵⁷ Klanjšček, *Narodnoosvobodilna vojna*, str. 656–667.

⁵⁸ Ževart, Pregled narodnoosvobodilne borbe, str. 202–203.

⁵⁹ Mikuž, *Pregled zgodovine IV*, str. 604.

⁶⁰ Ževart, Pregled narodnoosvobodilne borbe, str. 206–207.

divizije na cesti Šoštanj–Slovenj Gradec pri Dovžah porušil oporni zid v dolžini 8 metrov ter miniral železniško progo na petih mestih, v skupni dolžini 100 metrov.⁶¹

Pozneje so partizani še večkrat (demonstrativno) napadli in/ali vdrli v Šoštanj, a nikdar niso dosegli takega uspeha kot med prvim napadom; napade so izvedli v noči s 30. aprila na 1. maj 1944, v noči na 31. julij, v noči s 14. na 15. november, v noči z 10. na 11. april 1945 in v noči s 26. na 27. april.⁶²

V drugi polovici maja 1944 so Nemci odgovorili na prisotnost partizanskih sil na šaleškem območju, tako da so izvedli ofenzivo na širšem območju med Šoštanjem, Velenjem, Mislinjsko dolino in Uršljo goro. Vermanski polk »Spodnja Štajerska«, policijski bataljon »Cholm«, 922. bataljon deželnih strelcev ter enote RAD in orožništva so prečesavale ofenzivno območje, kjer je bila Tomšičeva brigada. Partizanski brigadi je uspelo zavrniti sovražnikove napade in se umakniti v Žgornjo Savinjsko dolino. Šoštanj je bil med to ofenzivo predvsem izhodiščni položaj nemških sil.⁶³

Septembra 1944 je nemška posadka v Šoštanju štela okoli tisoč mož, kar predstavlja največjo koncentracijo med celotno vojno. Natančni podatki o posadki niso znani, je pa znano, da so bile na območju Zgornje Savinjske doline in vzdolž železniške proge Celje–Šoštanj–Slovenj Gradec takrat nastanjene enote 611. bataljona deželnih strelcev, 2. in 3. bataljona vermanskega polka »Spodnja Štajerska« in lokalne orožniške postaje.⁶⁴ Partizani so pogosto izvajali napade na železniške vlake in ne samo na železniške proge. Tako je Zidanškova brigada v noči na 12. september 1944 porušila železniško progo Šoštanj–Celje v dolžini 500 m. Naslednje jutro so iz Šoštanja poslali osebni vlak, ki je imel spredaj tri vagone gramoza in zadaj tri vagone z vojaštvom. Partizanski 1. bataljon je pričel streljati na vlakovno kompozicijo, ki se je umaknila. Dopoldne in popoldne so Nemci še enkrat poslali vlakovno kompozicijo; prvo so partizani zavrnili, medtem ko so se ob prihodu popoldanske kompozicije umaknili. Istočasno z napadom na železnico je 1. bataljon Zidanškove brigade izvedel demonstrativni napad na Šoštanj, zaradi česar so se nemške sile vrnile v mesto in prenehale z napadi na partizanske položaje.⁶⁵

Sredi septembra 1944 je v Šoštanj prišel (najmanj) en bataljon 18. nadomestnega gorskega polka (t. i. polk »Treeck«; po poveljniku, polkovniku Egonu

von Treecku (1894–1966)). Treeckov polk je do konca leta 1944 na tem območju izvajal protipartizanske akcije ter zaplembe žita in živine pri lokalnem prebivalstvu. Šoštanj so med drugim izkoriščali kot garnizijo za pripadnike polka, hkrati pa je bila v mestu nameščena polkovna artilerija.⁶⁶ Konec oktobra 1944 je nemška garnizija v Šoštanju imela le 220 pripadnikov.⁶⁷

Po 1. maju 1944 so Nemci pričeli z utrjevanjem obrambnih položajev v mestu, s čimer so prvenstveno želeli preprečiti uspešne napade partizanov na osamljene postojanke ter se pripraviti na prodor zavezniških sil proti Avstriji.⁶⁸ V Šoštanju so z utrjevanjem pričeli že oktobra tega leta, ko so izselili ljudi iz hiš v okolici postojanke pri cerkvi v Družmirju ter iz okolice železniške postaje (skupaj so iz Šoštanja v okoliške vasi izselili 33 družin). Okoli železniške postaje so zgradili več bunkerjev, izkopali strelske jarke in položili minska polja. Septembra 1944 so pričeli utrjevati še središče Šoštanja: tudi tu so postavili bunkerje, strelske jarke ter žične ovire. Šoštanjso sodišče je bilo ukinjeno in poslopje spremenjeno v novo oporišče. Tudi nekatere druge stavbe so dodatno utrdili, medtem ko so tri porušili.⁶⁹ Novembra 1944 je tako sovražnikova garnizija okupirala železniško postajo, sodišče, osnovno šolo in Sokolski dom.⁷⁰

Konec leta 1944 je bila poglavitna okupatorjeva sila v Šoštanju 2. četa 611. bataljona 18. polka deželnih strelcev; konec novembra 1944 je bilo v Šoštanju okoli 270 deželnih strelcev, orožnikov in vermanov.⁷¹

Kot že rečeno, je okupator Šoštanj uporabljal kot izhodišče za protipartizanske akcije v okolici, a je partizanom velikokrat uspelo presenetiti akcijske enote in jim prizadeti velike izgube. Eden takih dogodkov se je zgodil 15. januarja 1945. Nemška vojaška posadka iz Šoštanja je v Velunjskem grabnu ščitila popravilo električnega daljnovoda. Ko so bila popravila zaključena, je odšla nazaj proti Šoštanju, a jo je zaseda 1. bataljona Tomšičeve brigade presenetila pri Luknerju v Gaberkah. 30 Nemcev je padlo, pet je bilo ranjenih, dva vojaka pa so partizani ujeli. Preostanek nemške enote se je zatekel v bližnjo Podlesnikovo hišo, kjer so ostali do večera, ko jih je rešila okrepitev iz Šoštanja.⁷²

V napadu z 10. na 11. april 1945 so partizani ponovno napadli usnjarno in tam izvedli veliko ekonomsko akcijo (»zaplemba velike količine usnja«), pri čemer so poročali o dveh ujetih in 25 padlih Nemcih. Zaradi hitrega nemškega odziva niso mogli za-

⁶¹ Čertalič in Novak, *Zbornik dokumentov VI-17*, dok. št. 55, str. 367–399.

⁶² Klanjšček, *Narodnoosvobodilna vojna*, str. 756; Mikuž, *Pregled zgodovine IV*, str. 618, 622, 625; Novak et al., *Zbornik dokumentov 2 (19)*, dok. št. 60, str. 316–319.

⁶³ Teropšič, *Štajerska v plamenih*, str. 379.

⁶⁴ Novak in Čertalič, *Zbornik dokumentov VI-16*, dok. št. 28, str. 165–167.

⁶⁵ Prav tam, dok. št. 42, str. 242–259.

⁶⁶ Prim. Ževart, Elaborat štaba.

⁶⁷ Novak in Čertalič, *Zbornik dokumentov VI-16*, dok. št. 103, str. 676–679.

⁶⁸ Čertalič in Novak, *Zbornik dokumentov VI-17*, dok. št. 83, str. 561–585.

⁶⁹ Teropšič, *Štajerska v plamenih*, str. 462.

⁷⁰ Aplinc, *Družina Woschnagg*, str. 396.

⁷¹ Čertalič in Novak, *Zbornik dokumentov VI-17*, dok. št. 56, str. 400–401; dok. št. 79, str. 527–530.

⁷² Teropšič, *Štajerska v plamenih*, str. 398.

Šoštanjsko sodišče (arhiv avtorja)

Sokolski dom v Šoštanju (arhiv avtorja).

pleniti orožja. Ohranjeno nemško poročilo razkriva, da je tovarno usnja varoval vod težkih minometov in mitralješki vod 19. SS-policijskega polka, pri čemer so med napadom zabeležili 8 padlih policistov, 20 težje in lažje ranjenih, tri ujete in enega pogrešanega policista. V napadu so partizani dobili okoli šest ton »kromovega usnja in podplatov«. Ob napadu so izropali še šoštanjsko trafiko in čevljarsko delavnico ter »minirali železniško progo med Šoštanjem in Velenjem«. Nemci so zabeležili, da so partizani »nekaterim kmetom rekli, da so imeli namen likvidirati postojanko 661. bataljona deželnih strelcev in zavzeti Šoštanj«. ⁷³

Bračičeva brigada je 15. marca 1945 uspešno zavrnila nemške napade na svoje položaje v Zavodnjah in Ravnah. Nemcem je zjutraj uspelo zavzeti vas Zavodnje, a so partizani izvedli protinapad in vas ponovno osvobodili, pri čemer so se nemške sile umaknile v Šoštanj. Od tam so popoldne izpadle s pomočjo osmih tankov, a so partizani njihovo napredovanje zavrnil. ⁷⁴

V začetku marca 1945, ko so potekali boji na Mozirskih planinah med pripadniki 14. SS-grenadirske divizije, sestavljene primarno iz Ukrajincev, ter partizanskega Operativnega štaba VI. in XI. brigade, so bile v Šoštanju ponovno nameščene artilerijske in minometne baterije, ki so obstreljevale bližnje planine. Po končanih bojih so na šoštanjskem pokopališču pokopali najmanj tri padle ukrajinske esesovce. ⁷⁵

Prisotnost ukrajinskih esesovcev na območju Šoštanja je pomenila novo poslabšanje razmer za lokalno prebivalstvo. Incidenti z ukrajinskimi esesovci v Šoštanju so bili različne intenzitete. Več kmetom je s travnikov oziroma skednjeve »izginilo« od več sto kilogramov do več kot tonno sena. A drugje so bili lokalni prebivalci z okupatorjevimi vojaki neposredno soočeni. Tako so 16. marca 1945 trije oboroženi Ukrajinci prišli v hišo na Koroški cesti 15 (*Kärntnerstraße Nr. 15*) in zahtevali »samo 20 krompirjev«. Drugje so ukrajinski vojaki ponoči vlomili v klet in jo izpraznili: tako so v Družmirju 19 (*Schmersdorf Nr. 19*) v noči iz 20. na 21. marec t. l. vlomili v klet ter ukradli 250 kg krompirja, 25 kilogramov jabolk, 1,5 litra olja in osem litrov vina. Veliko teh prijav se nanaša na krajo hrane, a drugje so iskali in dobili tudi dragocenosti in denar. Tako so 22. marca t. l. ponoči trije pijani ukrajinski vojaki (*»drei besoffene Ukrainische Soldaten«*) prišli v Družmirje 53, obtožili gospodarja, da je partizanski podpornik, in mu odvzeli žepno uro s pripadajočo veržico ter 20 rajhovskih mark. Določena zasebna prebivališča so v tem času zasegli za potrebečasne namestitve ukrajinskih vojakov, pri čemer so lastniki pozneje ugotovili, da so

jih okradli. Tako so 16. in 17. marca t. l. zasegli hišo na Koroški cesti št. 4 v Šoštanju in jo izropali; odnesli so blago, oblačila (odrasla in otroška), uro, uhane, veržice, jedilni pribor, sol, sladkor, kavni nadomestek, makarone, svinjsko mast, denar, dokumente, cigarete, cigare, tobak itd. Šoštanjski župan je poročal, da so dva kmeta ukrajinski vojaki brez konkretnega povišanja ustrelili. Poročal je še o (slabi) morali okupatorjevih vojakov: *»Außerdem ist mir zu Ohren gekommen, daß Ukrainer sich bei verschiedenen Leuten abfällig über den Staat und den Führer geäußert haben, so daß ich abschliessend feststellen kann, daß diese Leute fast mehr Schaden als Nutzen angerichtet haben.«* O vseh teh dogodkih je šoštanjski župan obveščal tudi lokalne oziroma regionalne voditelje ŠDZ. ⁷⁶

Aprila 1945 je partizanska 14. udarna divizija Šerčerjevi brigadi ukazala, naj vsakodnevno postavi zasede na cesti Šoštanj–Slovenj Gradec ter napada železniško progo Šmartno–Šoštanj. Hkrati je divizija naročila, »v kolikor je možnosti likvidacije postojank na njihovem sektorju, se naj iste napadejo in likvidirajo«. ⁷⁷ Do ene večjih uspešnih zased je prišlo 18. aprila popoldne pri vasi Lepa Njiva, na cesti Šoštanj–Šmartno ob Paki. Partizanska zaseda je uničila motocikel in luksuzni avtomobil, pri čemer so padli nemški policijski major in trije vojaki. Pozneje popoldne so partizani odbili nemško patroljo, ki je prišla zavarovat mesto napada. Tega dne je skupaj padlo sedem nemških vojakov, medtem ko so imeli partizani enega padlega in dva ranjena. ⁷⁸

Konec vojne

Ob koncu vojne je strateški položaj Šaleške doline postal očiten, saj so si nemške sile krčevito prizadevale ohraniti nadzor nad komunikacijskimi povezavami v dolini in s tem omogočiti umik nemške armadne skupine E pod poveljstvom generalpolkovnika Alexandra Löhra (1885–1947) iz Jugoslavije proti Avstriji. Lühr je sprva načrtoval umik iz okolice Zagreba proti slovenski Primorski, kjer bi se predal zahodnim zaveznikom, a je moral zaradi prehitrega prodora dveh partizanskih korpusov proti Ilirski Bistrici ta načrt opustiti; tako se je odločil za umik v Avstrijo. Istočasno z nemškimi enotami so se umikali ustaši, hrvaški domobranci in črnogorski četniki, ki so se skoncentrirali prav na območju Celjske kotline ter Savinjske in Šaleške doline. Prav zaradi tega, ker so se Nemci zavedali pomena Šoštanja, so se krčevito oklepali nadzora nad njim; tako je poveljnik nemške garnizije še 3. maja 1945 zavrnil partizanski ultimatum k predaji. So se pa istega dne predali vermani pri železniškem postajališču v Pesju in se pridružili partizanom.

⁷³ Novak et al., *Zbornik dokumentov 2* (19), dok. št. 135, str. 665–671; dok. št. 177, str. 805–806.

⁷⁴ Novak et al., *Zbornik dokumentov 2* (19), dok. št. 24, str. 126–127.

⁷⁵ Kočjančič, *Red mrtvaške glave*, str. 189–190.

⁷⁶ SI AS 1602, t. e. 174, Poročila o povzročeni škodi, pismo župana Šoštanja, 20. 3. 1945.

⁷⁷ Novak et al., *Zbornik dokumentov 2* (19), dok. št. 60, str. 316–319.

⁷⁸ Prav tam, dok. št. 75, str. 402–433.

*Pogajanja o brezpogojni kapitulaciji z odposlanci nemškega generala Löhra
(foto: Ivo Lipar, hrani Muzej novejšje zgodovine Slovenije).*

*Zaustavljena motorizirana kolona nemške vojske na cesti pri Pobratnikovi domačiji v Metlečah, 9. maj 1945
(foto: Ivo Lipar, hrani Muzej novejšje zgodovine Slovenije).*

Partizani v osvobojenem Šoštanju (neznan fotograf, hrani Muzej Velenje, F 5286 (1) in F 5286 (2)).

Nov partizanski ultimat Šoštanju in Velenju je sledil 8. maja, a nemški garniziji ponovno nista sledili partizanskemu predlogu. Na podlagi pogajanj med nemško in partizansko delegacijo 9. maja v Metlečah so se nemške in kolaboracionistične sile na tem območju začele predajati. Hkrati je bila ustanovljena partizanska Komanda mesta Šoštanj, ki ni pokrivala le Šaleške doline, ampak tudi del Mislinjske doline. Komanda je ustanovila štiri čete (v Šoštanju dve četi ter po eno v Velenju in Slovenj Gradcu), s katerimi je skupaj z drugimi partizanskimi enotami pričela razoroževati nemške sile. Tako so bile na območju komande razorožene naslednje enote: brigada za posebno uporabo, policijski polk, večja tankovska enota, oklepni vlak itd. Med ujetniki sta se znašla tudi dva nemška generala: Adolf Fischer (1893–1947) in Rudolf Geiger (1891–1972). V Šoštanju so vzpostavili tudi večje taborišče za vojne ujetnike. Po Löhrovi predaji v Topolšici 10. maja je Komanda mesta Šoštanj prevzela še nadzor nad taboriščem za vojne ujetnike v topolškem zdravilišču in okolici. A Lohr je izkoristil šibke partizanske sile in popoldne 12. maja zapustil Topolšico ter se preko Šentvida, Črne in Poljane prebil v Bistrico pri Pliberku, pri čemer so ga spremljali deli 7. SS-gorske divizije »Prinz Eugen« in 104. lovske divizije ter protiletalska artilerija in tanki. Istočasno so se preko Šaleške doline umikale nove sovražnikove sile; medtem ko so se nekatere predale, so druge nadaljevale pot proti Avstriji. To umikanje večjih in manjših enot oziroma skupin je trajalo vse do sredine maja, ko so sem prišle močnejše partizanske sile (na primer del Šlandrove brigade in 4. krajiška brigada 5. divizije).⁷⁹

Tone Ferenc, ki je poskušal analizirati smrtne žrtve za območje celotne bivše Dravske banovine, je za Šoštanj ugotovil, da je med vojno 12 civilistov umrlo zaradi letalskega bombardiranja, 354 je bilo umorjenih (s strani vseh vojskujočih se strani), 142 ljudi pa je umrlo v koncentracijskih taboriščih.⁸⁰

Propad družine Woschnagg

Že ob prvem partizanskem napadu na Šoštanj oktobra 1941 so partizani ob napadu hoteli likvidirati nekaj ključnih Nemcev v mestu, med drugim Wolfgang Klimenta, komercialnega direktorja Woschnaggove usnjarne. Partizani Nemcev niso našli, a kot povračilni ukrep je okupator za Woschnaggovimi hlevi dal ustreliti deset talcev in aretirati več drugih meščanov, vključno z zdravnikom Stanetom Medičem (1898–1966).⁸¹

Pred vojno je bilo več članov družine Woschnagg včlanjenih v Kulturbund. Vanj so vstopili šele decembra 1940, pri čemer arhivski dokumenti kaže-

jo, da so bili pasivni člani in da so v zvezo vstopili zaradi pritiskov šoštanjske organizacije. Po aprilski vojni so kot člani Kulturbunda avtomatično prejeli stalno državljanstvo, brata Herbert (1903–1964) in Walter (1906–1991) pa sta postala tudi člana Wehrmannschafta. Leta 1941 je pričela družina Woschnagg materialno podpirati NOG, sprva neposredno z večjo vsoto denarja, naslednje leto pa se je podpora spremenila v dobavljanje usnja in zdravil ter intervencije pri nemških varnostnih silah v prid aretiranih oseb. Delavec iz tovarne, aktivist NOG, je pričal, da je Herbert Woschnagg med vojno dal partizanom 300.000 nemških mark ter jim poslal pisalni stroj, radijski aparat, tobak in seveda usnje. Prav tako naj bi Woschnaggi partizanom priskrbeli orožje. Hkrati so med vojno skrili večje količine usnja, bencina in strojarskih kemikalij, kar so po vojni izročili novi oblasti. Herbertova žena Malvina Woschnagg (1912–1945), ki je med vojno delovala na postaji šoštanjskega Rdečega križa, je tam večkrat pridobila podatke od ranjenih nemških vojakov in zajetih partizanov, ki so jih nato posredovali NOG. Malvina je zahvaljujoč svojim povezavam z okupatorskim vodstvom v Šoštanju večkrat pravočasno posvarila ljudi, ki jim je grozila aretacija oziroma hišna preiskava.⁸²

Toda izdaja s strani sodelavke NOG je povzročila začetek preiskave Malvine junija 1944. Gestapo jo je obtožil podpiranja partizanov in jo 12. avgusta aretirali. Vrgli so jo v mariborske zapore, kjer so jo zasliševali o njenih povezavah z NOG. Ker jim ni uspelo zatrdno dokazati, da je dejansko podpirala NOG, so jo izpustili ter ji naročili, naj zapusti Spodnjo Štajersko, a se je kljub temu vrnila v Šoštanj. Po novem partizanskem napadu na usnjarno novembra 1944, ko so zaplenili večje količine usnja, so Nemci ponovno sumili, da so Woschnaggi prikrito sodelovali in partizanom omogočili tak izplen. Posledično sta bila Herbert in Malvina 19. novembra aretirana, policija pa je zavarovala material v tovarni usnja. Oba sta ostala v hišnem priporu (pod policijsko stražo), saj ju zaradi nenehnih partizanskih napadov in slabega Malvininega zdravstvenega stanja niso mogli premestiti v Celje. 23. novembra popoldne pa so partizani oba priprta odpeljali k poveljstvu Šerčerjeve brigade in nato štabu 14. divizije. Pozneje sta bila poslana v Ljubno. V tem času so Nemci v Šoštanju aretirali Klimenta in poveljnika orožniške postaje Ferdinanda Kissewetterja pod obtožbo, da sta bila povezana s partizani in da sta pomagala pri pobegu Herberta in Malvine Woschnagg. 24. novembra je nemška civilna uprava zaplenila tovarno usnja pod neposrednim nadzorom Dorfmeistra, pri čemer so iz tovarne v Celje odpeljali okoli 251 ton usnja. Hkrati so zaplenili preostalo (premično in nepremično) premoženje

⁷⁹ Stojanović, *Zadnji vojaški dogodki*, str. 21–93.

⁸⁰ Ferenc, *Možne poti*, str. 213.

⁸¹ Apling, *Družina Woschnagg*, str. 392.

⁸² Prav tam, str. 392–396; Kamra.si: Rodovnik družine Vošnjak (https://www.kamra.si/images/mmelementi/dokumenti/22209_Rodovnik.pdf). (12. 8. 2021).

Šoštanjška tovarna usnja leta 1951 (foto: Vlastja Simončič, brani: Muzej novejšje zgodovine Slovenije).

družine: družinsko posestvo v Ravnah, vilo Široko, posestvo Gutenbüchel-Forchteneg, tri hiše na Dunaju, delnice, gotovino itd.⁸³

Konec novembra 1944 so Nemci v Zgornji Savinjski dolini organizirali večjo ofenzivo proti partizanom, v kateri je sodelovalo več tisoč pripadnikov nemške kopenske vojske, orožništva, policije, deželnih strelcev, vermanov, ustašev in kozakov ter enot Waffen-SS. Med ofenzivo so 14. decembra v hribih nad Ljubnim zajeli tudi družino Woschnagg.⁸⁴

Zakonca sta bila prepeljana v mariborske zapore, kjer sta bila večkrat zaslišana, medtem ko so njuna otroka sprva dali v rejo, dokler ju ni prevzela njuna stara mati. Nemški preiskovalci so imeli vse več dokazov, da so Woschnaggi zavestno sodelovali z NOG, vključno z zaseženo dokumentacijo in pričevanji nekaterih partizanov, da je bila njuna ugrabitev načrtovana in usklajena. Januarja 1945 je bil Herbert poslan v koncentracijsko taborišče Dachau, medtem ko je Malvina ostala zaprta v mariborski kaznilnici. Pri tem je zanimivo, da je Malvini 1. aprila 1945 uspelo pobegniti iz zapor, ko je bil ta bombardiran. Toda namesto da bi se zatekla k partizanom, se je vrnila v Šoštanj in zahtevala vrnitev zaplenjenega premoženja, a so jo ponovno aretirali in vrnili v mariborski zapor. 14. aprila so jo ustrelili v Betnavskem gozdu.⁸⁵

Herbert se je v Slovenijo vrnil junija 1945, oslabil in obolel s tifusom; avgusta se je iz Švice domov vrnil še Walter. Ob prihodu sta ugotovila, da je nova oblast že prevzela nadzor nad tovarno, hkrati pa so se pričele priprave za formalni prevzem tovarne in premoženja družine Woschnagg. Julija je Okrajni odbor OF prevzel upravljanje vsega njihovega premoženja. Avgusta so bili Walter, Herbert in njuna mati Marianne (1879–1946)⁸⁶ pred vojaškim sodiščem mesta Celje obsojeni na zaplembo premoženja zaradi članstva v Kulturbundu, nemške narodnosti in ker je tovarna med vojno oskrbovala nemške oborožene sile, in to kljub dokazom o podpiranju NOG. 4. septembra 1945 je sledila formalna zaplemba vsega premoženja, 6. januarja 1945 pa so v Avstrijo izgnali vse tri. 23. oktobra 1946 je bilo formalno ustanovljeno novo podjetje »Državno industrijsko podjetje Slovenije, Tovarna usnja Šoštanj«, ki je samostojno delovalo do leta 1975, ko je bilo priključeno Industriji usnja Vrhnika. Celotno podjetje je šlo v stečaj leta 1998, naslednje leto je bila tovarna ukinjena, leta 2002 pa so dokončno porušili skoraj celoten tovarniški kompleks.⁸⁷

⁸³ Prav tam, str. 394–402.

⁸⁴ Prav tam, str. 402–403.

⁸⁵ Prav tam, str. 403–406.

⁸⁶ Marianne, rojena Melzer, je bila žena Franza Michaela Woschnagga (1865–1931), brata Hansa Woschnagga (1862–1911). Franzu Michaelu in Marianne sta se rodila Herbert in Walter, ki sta bila med vojno solastnika šoštanjške tovarne usnja.

⁸⁷ Aplinc, Družina Woschnagg, str. 408–422; Aplinc, *Vošnjaki*, str. 223.

Namesto zaključka

Pregled medvojnih dogodkov v Šoštanju in neposredni okolici razkriva tri različna časovna obdobja narodnoosvobodilnega boja oziroma druge svetovne vojne na Slovenskem.

Že prva večja »mazaška« akcija v Šoštanju in okolici julija 1941 je pokazala, da je tu prisotno močno uporniško gibanje, a hiter in učinkovit nemški odziv je povzročil prvo množično zatrtje tega gibanja; skoraj sto ljudi je bilo aretiranih, več drugih se je umaknilo v ilegalo, nekateri tudi v partizane. Še oktobra istega leta je sledil partizanski napad na Šoštanj, ki je bil eden vrhuncev partizanskega delovanja na celotnem Spodnjem Štajerskem, če ne celo na celotnem slovenskem ozemlju. Toda po uspešni akciji se je partizanski bataljon umaknil iz Šaleške doline, s čimer se je končalo prvo obdobje. Sledilo je drugo obdobje, ko so že novembra 1941 nemški varnostni organi vdrl v spodnještajersko odporniško gibanje ter izvedli aretacije. To je kljub občasnim manjšim partizanskim napadom povzročilo nazadovanje NOG v Šoštanju ter celotni Šaleški dolini, zaradi česar so partizani mesto označili kot »hitlerjansko gnezdo«. A jeseni 1943, po kapitulaciji Italije, se je partizansko gibanje razmahnilo ter pridobilo novo oborožitev in kader, s čimer je lahko povečalo prisotnost tudi v Šaleški dolini. Posledica tega je bila nenehna prisotnost vsaj ene partizanske brigade v bližini Šoštanja, pri čemer so se vrstili partizanski napadi in zasede na okupatorjeve enote ter komunikacijske povezave (ceste, železniške proge). Nemci so bili prisiljeni ukiniti manjše posadke ter skoncentrirati sile, vključno z novoprispelimi okrepitevami, v večja naselja, od koder so izvajali protipartizanske akcije. Toda partizansko vodstvo, ki je sedaj imelo že dovolj izkušenj iz manevrskega bojevanja, je uspelo vedno ohraniti (večino) partizanskih enot ter se umakniti z območja nemških ofenziv. S tem je partizansko gibanje prevzelo nadzor nad večino ozemlja in pobudo za delovanje, kar je trajalo vse do konca vojne.

Zaradi strateškega položaja Šoštanja (in celotne Šaleške doline) so Nemci kljub temu krčevito branili in obdržali nadzor nad komunikacijskimi povezavami ter najpomembnejšimi naselji v dolini, s čimer so omogočili umik nemškim in kolaboracionističnim silam iz Hrvaške preko Spodnje Štajerske na avstrijsko ozemlje. 9. in 10. maja sta sledili kapitulaciji nemških sil na območju Šaleške doline, a šibka partizanska prisotnost je onemogočila popolno razorožitev sovražnikovih sil, zaradi česar so nekatere sovražnikove enote izsilile prehod in dosegle Avstrijo, kjer so se predale zahodnim zaveznikom. Šele sredi maja 1945 so v Šaleško dolino prispele zadostne jugoslovanske sile, ki so bile zmožne zagotoviti zajetje in razorožitev sovražnikovih enot, ki so bile še vedno tu oziroma so se še vedno premikale preko doline v smeri Avstrije.

Simbolično gledano je medvojna zgodovina Šoštanja (in bližnje okolice) zaznamovana z dvema mejnima dogodkoma – prvim večjim partizanskim vpadom v okupirano mesto (oktobra 1941) ter s podpisom formalne kapitulacije zadnjih večjih sovražniških formacij ob koncu druge svetovne vojne (maja 1945).

VIRI IN LITERATURA

ARHIVSKO GRADIVO

AMNOM – Arhiv Muzeja narodne osvoboditve Maribor
fond Zvezno vodstvo Štajerske domovinske zveze.

SI AS – Arhiv Republike Slovenije
AS 1602 Deželni svetnik okrožja Celje, 1941–1945.
AS 2173 Zbirka arhivskega gradiva nemških orožniških postaj na zasedenem slovenskem ozemlju, 1938–1945.

ČASOPISI

Marburger Zeitung, 1941, 1942.

DOKUMENTACIJSKI VIRI

INZ – Inštitut za novejšo zgodovino
Tadeja Tomiňšek Čehulić, Mojca Šorn, Marta Rendla, Dunja Dobaja: Smrtne žrtve med prebivalstvom na območju Republike Slovenije med drugo svetovno vojno in neposredno po njej [Zbirka]. Ljubljana: Inštitut za novejšo zgodovino, [1997-].

LITERATURA IN OBJAVLJENI VIRI

Aplinc, Miran: Družina Woschnagg med drugo svetovno vojno in njihova usoda po vojni. *Časopis za zgodovino in narodopisje* 74, 2003, št. 3–4, str. 391–424.
Aplinc, Miran: Razvoj usnjarstva v Šoštanju. *Časopis za zgodovino in narodopisje* 79, 2008, 3–4, str. 128–142.
Aplinc, Miran: *Vošnjaki. Industrialci iz Šoštanja*. Šoštanj: Zavod za kulturo, 2005.
Bryant, Thomas: *Himmlers Kinder. Zur Geschichte der SS-Organisation 'Lebensborn e. V.' 1935–1945*. Wiesbaden: Marix, 2011.
Čertalič, Jože in Novak, Jože (ur.): *Zbornik dokumentov in podatkov o narodnoosvobodilni vojni jugoslovanskih narodov. Del VI. Knjiga 17. Borbe v Sloveniji 1944*. Ljubljana: Partizanska knjiga, 1986.

- Ferenc, Tone: Možne poti do skupnega števila smrtnih žrtev druge svetovne vojne na Slovenskem. *Okupacijski sistemi med drugo svetovno vojno (3). Nasilje in izkoriščanje gmotnih sil za potrebe okupatorskih držav* (ur. Mitja Ferenc). Ljubljana: Oddelek za zgodovino Filozofske fakultete, 2009, str. 209–218.
- Ferenc, Tone: Nemška okupacija Celja in okolice. *Okupacijski sistemi med drugo svetovno vojno (1). Razkosanje in aneksionizem* (ur. Mitja Ferenc). Ljubljana: Oddelek za zgodovino Filozofske fakultete, 2009, str. 131–180.
- Ferenc, Tone: Okupatorjevi dokumenti o diverzantskih akcijah in partizanskih bojih na Štajerskem leta 1941. *Prispevki za zgodovino delavskega gibanja* 2, 1961, št. 1–2, str. 239–369.
- Ferenc, Tone: Politične in državljanske kategorije prebivalstva na Štajerskem pod nemško okupacijo. *Prispevki za zgodovino delavskega gibanja* 1, 1960, str. 69–124.
- Ferenc, Tone (ur.): *Quellen zur nationalsozialistischen Entnationalisierungspolitik in Slowenien 1941–1945*. Maribor: Obzorja, 1980.
- Ferenc, Tone: Sodstvo pod okupacijo. Zasedene slovenske pokrajine in nemško pravosodje. *Okupacijski sistemi med drugo svetovno vojno (3). Nasilje in izkoriščanje gmotnih sil za potrebe okupatorskih držav* (ur. Mitja Ferenc). Ljubljana: Oddelek za zgodovino Filozofske fakultete, 2009, str. 77–102.
- Ferenc, Tone: Wehrmannschaft v boju proti narodnoosvobodilni vojski na Štajerskem. *Letopis Muzeja narodne osvoboditve LRS, II*, 1958, str. 81–156.
- Ferenc, Tone (ur.): *Zbornik dokumentov in podatkov o narodnoosvobodilni vojni jugoslovanskih narodov. Del VI. Knjiga 8. Borbe v Sloveniji 1943 (oktober–november)*. Ljubljana: Inštitut za zgodovino delavskega gibanja, 1962.
- Gelt, Metka: Vpliv Kulturbunda na nemška društva v Mariboru (1930–1939). Maribor, 2011 (tipkopis magistrskega dela).
- Jerman, Gregor in Zorko, Andrej: *Okupacija, mobilizacija*. Trbovlje: Zasavski muzej, 2007.
- Jerman, Gregor: Mobilizacija v nemško vojsko med drugo svetovno vojno. *Prisilna mobilizacija na Štajerskem* (ur. Ludvik Puklavac). Celje: Zveza društev mobiliziranih Slovencev v nemško vojsko 1941–1945, 2003, str. 11–96.
- Klanjšček, Zdravko (ur.): *Narodnoosvobodilna vojna na Slovenskem 1941–1945. Tretja izdaja*. Ljubljana: Vojaško zgodovinski inštitut Jugoslovanske ljudske armade in Inštitut za zgodovino delavskega gibanja v Ljubljani, 1978.
- Kočjančič, Klemen: *Red mrtvaške glave pod Alpami. Enote in ustanove Waffen-SS na Slovenskem med drugo svetovno vojno*. Ljubljana: Inštitut za novejšo zgodovino, 2021.
- Lorenčič, Aleksander in Prinčič, Jože: *Slovenska industrija od nastanka do danes*. Ljubljana: Inštitut za novejšo zgodovino, 2018.
- Mikuž, Metod: *Pregled zgodovine narodnoosvobodilne borbe v Sloveniji. I. knjiga*. Ljubljana: Cankarjeva založba, 1960.
- Mikuž, Metod: *Pregled zgodovine narodnoosvobodilne borbe v Sloveniji. II. knjiga*. Ljubljana: Cankarjeva založba, 1961.
- Mikuž, Metod: *Pregled zgodovine narodnoosvobodilne borbe v Sloveniji. III. knjiga*. Ljubljana: Cankarjeva založba, 1973.
- Mikuž, Metod: *Pregled zgodovine narodnoosvobodilne borbe v Sloveniji. IV. knjiga*. Ljubljana: Cankarjeva založba, 1973.
- Novak, Jože in Čertalič, Jože (ur.): *Zbornik dokumentov in podatkov o narodnoosvobodilni vojni jugoslovanskih narodov. Del VI. Knjiga 16. Borbe v Sloveniji 1944*. Ljubljana: Partizanska knjiga, 1981.
- Novak, Jože et al. (ur.): *Zbornik dokumentov in podatkov o narodnoosvobodilni vojni na Slovenskem. Knjiga 2 (19). Boji na Slovenskem 1945*. Ljubljana: Obramboslovni raziskovalni center Inštituta za družbene vede pri Fakulteti za družbene vede Univerze v Ljubljani, 1997.
- Terčak, Stane: *Ukradeni otroci. 2., izpopolnjena izdaja*. Ljubljana: Borec, 1973.
- Teropšič, Tomaž: *Štajerska v plamenih. Taktika, orožje in oprema štirih vojsk na Štajerskem v drugi svetovni vojni*. Brežice: Posavski muzej, 2012.
- Totengedenkbuch der Deutsch-Untersteirer*. Graz: Landsmannschaft der Deutsch-Untersteirer in Österreich, 1970.
- Zorko, Andrej: *Wehrmannschaft Štajerske domovinske zveze: Zgodovinski razvoj in organiziranost na Spodnjem Štajerskem 1941–1945*. Ljubljana: Muzej novejša zgodovine Slovenije, 2011.
- Ževart, Milan: Elaborat štaba Treeckove bojne skupine o narodnoosvobodilnem boju na Štajerskem. *Časopis za zgodovino in narodopisje* 61, 1990, št. 2, str. 153–198.
- Ževart, Milan: Narodnoosvobodilna vojna v Šaleški dolini. *Zgodovinski časopis* 25, 1971, št. 1–2, str. 81–102.
- Ževart, Milan: Nemška mobilizacija v Šaleški dolini. *Prispevki za zgodovino delavskega gibanja* 15–16, 1975–1976, št. 1–2, str. 159–174.
- Ževart, Milan: Pregled narodnoosvobodilne borbe v Šaleški dolini. *Prispevki za zgodovino delavskega gibanja* 1, 1960, št. 2, str. 169–225.
- Žnidarič, Marjan: Okupacijska uprava v slovenski Štajerski leta 1941. *Lex localis* 2, 2004, št. 1, str. 21–43.

SPLETNI VIRI

Kamra.si: Vošnjaki – industrialci iz Šoštanja. Rodovnik 2. Rodovnik družine Vošnjak:
https://www.kamra.si/images/mmelementi/dokument/22209_Rodovnik.pdf.

Šaleški biografski leksikon: Pirečnik, Ivan (tudi Dieter Sirsch):
<http://www.saleskibiografskileksikon.si/index.php?action=view&tag=948>.

S U M M A R Y

»A Hitlerian nest«. From the history of Šoštanj during the Second World War

The contribution analyses the most important events that took place in Šoštanj and its immediate surroundings (the Šalek Valley) during the Second World War. Following the German occupation of Slovenian territory, Šoštanj, too, fell prey to the Third Reich's imposition of the Germanizing policy and

exploitation. The major industrial plant in Šoštanj, the leather factory, became a leather supplier for the German Wehrmacht. Inhabitants left Šoštanj to join—voluntarily and by forced enlistment—the Waffen-SS, the Reich Labour Service (*Reichsarbeitsdienst*), and the German Wehrmacht. Soon enough, a resistance movement was formed in the Šalek Valley and Šoštanj, where the Partisans launched a lengthy but successful attack on the German-occupied town, which represented one of the major achievements of the Slovenian National Liberation Movement in 1941. Later that same year, however, the German security forces delivered a heavy blow to the resistance, and the Partisan forces strengthened their positions in the Šalek Valley no earlier than the autumn of 1943, after Italy's capitulation. In the last two years of the war, the Partisans carried out sabotage and diversions in the town of Šoštanj itself while also hampering the enemy's operations with a number of road and railway attacks. The German forces were thus confined to fortified settlements, whence they launched a several (mainly) unsuccessful offensives on the Partisan forces. Due to its strategic position, which enabled the German soldiers to retreat from Yugoslavia to Austria, Šoštanj remained under occupation until the German forces surrender in its immediate vicinity in May 1945.

ISSN 0023-4923 (tiskana izdaja)
ISSN 2670-6865 (spletna izdaja)